

Arne Naess: *Ztotožnění jako zdroj hlubinných ekologických postojů*

EKOLOGICKÁ HNUTÍ - POVRCHOVÁ A HLUBINNÁ I

V šedesátých letech se objevily dva navzájem se sblížující myšlenkové směry: najednou straně hluboké zaujetí ekologickými problémy a na straně druhé starost o záchranu kulturní rozmanitosti. Budeme-li pohlížet na ekologii člověka jako na organickou součást obecné ekologie, pak lze oba směry zahrnout pod společný název „hlubinná ekologie“. Neboť pro každý druh živých bytostí existuje příslušná ekologie. V následujícím textu proto užívám terminologii, kterou jsem zavedl v roce 1973.

Termín „hlubinná“ by měl zdůraznit, že půjde o vysvětlování základních předpokladů hodnocení jakož i faktů a hypotéz. Z tohoto hlediska hlubinná ekologie překračuje hranice kteréhokoliv soudobého vědního oboru, včetně teorie systémů a vědecké ekologie. Pro hlubinné ekologické hnutí je charakteristické úsilí o objasňování a respektování toho, co je v hloubce — normativních a deskriptivních předpokladů.

Rozdíl mezi povrchovým a hlubinným ekologickým hnutím lze snad výstižně ilustrovat tím, že postavíme proti sobě typické heslovité výroky, které tu formulujeme velmi tezovitě.

POVRCHOVÁ EKOLOGIE	HLUBINNÁ EKOLOGIE
Přírodní rozmanitost má pro nás svou hodnotu zdroje.	Přírodní rozmanitost má vlastní (vnitřní) hodnotu, nezávislou na užitečnosti pro člověka.
Je nesmysl mluvit o hodnotách hodnotou vyjma hodnot pro člověka.	Ztotožňování hodnoty s pro lidi je projevem rasového předsudku.
Rostlinné druhy by měly být chráněny pro svou hodnotu jako hod-genofondový zdroj pro země-	Rostlinné druhy by měly být chráněny pro svou vlastní hodnotu. dělství a zdravotnictví.
Znečištění prostředí by mělo být má sníženo, jakmile ohrožuje ekono-	Pokles znečišťování prostředí dostat přednost před kým růstem.
Růst obyvatelstva třetího světa ohrožuje ekologickou rovnováhu, ekosystémy, avšak obyvatelstvo a chování průmyslově rozvinutých států je ohrožuje více než kdokoli jiný.	Současná velikost světové populace je nadměrná, a tím ohrožuje průmyslově rozvinutých států je ohrožuje více než kdokoli jiný.
„Zdroj“ znamená zdroj pro lidi.	„Zdroj“ znamená zdroj pro živé bytosti.
Lidé nebudou tolerovat větší pokles své životní úrovně.	Lidé, kteří žijí ve vysoce rozvinutých zemích, by neměli tolerovat velké snížení kvality života, ale měli by snášet pokles své životní úrovně. ³
Příroda je krutá, a to nutně.	Člověk je krutý, nikoliv však nutně.

Argumenty, s nimiž pracuje hlubinná ekologie, zpochybňují teze v obou sloupcích. Avšak předběžně

závěry, k nimž dospívá, jsou v souladu s tezemi uvedenými v pravém sloupci tabulky.

V dnešním politickém životě mají argumenty povrchové ekologie mnohem větší váhu než argumenty hlubinné ekologie. Z taktických důvodů je proto často nutné zatajovat naše hlubší postoje a argumentovat přísně antropocentricky. To je příznačné i pro významnou publikaci Světová strategie ochrany přírody⁴.

Jako akademický filosof vychovaný v analytické tradici si přirozeně kladu tyto otázky: Jak může být na katedrách filosofie — našich odborných institucích — probuzen zájem o tyto záležitosti? Jaké filosofické problémy jsou hlubinným ekologickým hnutím explicitně a implicitně kladeny či zodpovídaný? Mohou být formulovány tak, aby vzbudily zájem akademických filosofů?

Moje odpověď zní, že hlubinné ekologické hnutí je bohaté na filosofické závěry. Přesto ve filosofických institucích nachází jen zdrženlivou odezvu.

Hlubinné ekologické hnutí je podporováno jednotlivci a skupinami, které mají mnoho společného. Zhruba řečeno, co mají společné, jsou způsoby zakoušení a prožívání přírody a rozmanitosti kultur. Navíc mnozí z nich sdílejí takové hodnoty, určující životní styl, jako je „dobrovolná střídmost“. Přejí si žít bez těžkých důsledků na přírodu. Samozřejmě jsou mezi zastánci hlubinné ekologie rozdíly, ale až dosud byl růst hnutí narušován konflikty filosoficky významných názorů a doporučovaných strategií jen překvapivě málo.

V následujících řádcích uvádím některé součásti filosofie inspirované hlubinným ekologickým hnutím. Někteří lidé v hnutí se ztotožňují s touto filosofií (nebo přinejmenším s přibližně takovou filosofií); druzí dávají v některých bodech přednost jiným hodnotám, postojům nebo názorům. Abych se vyhnul neplodným polemikám, nazývám svoji vlastní filosofií „ekosofie T“, přičemž používám písmeno T právě proto, abych zdůraznil, že pocítí-li jiní lidé potřebu formulovat v rámci hnutí vlastní světový názor a stanovit si jiné pořadí hodnot, mohou dospět k odlišným ekosofiím: Ekosofii A, B... T... Z.

Pod pojmem „ekosofie“ míním filosofií inspirovanou hlubinným ekologickým hnutím. Výraz „-sophie“ zdůrazňuje, že to, čeho se snažíme při vši skromnosti dosáhnout, je spíše moudrost než nová věda nebo informace. Filosofie jako moudrost vyjádřená slovy, musí být syntézou teorie a praxe. Nesmí se vyhýbat konkrétním politickým doporučením, ale musí se opírat o fundamentální hodnoty a o elementární názory na rozvoj našich společností.

Jakých společností? Hnutí vzniklo v nejbohatších průmyslových společnostech a slovník užívaný jeho stoupenci z akademických kruhů nutně odráží kulturní omezení těchto společností. Například, způsob mého vyjadřování může odrážet zaujatost pro analytickou filosofií, úzce spojenou se sociálními vědami včetně vědecké psychologie. To se projevuje v tom, jak v „ekosofii T“ používám tvarovou teorii myšlení. Ale toto kulturní omezení a úzká zaměřenost vzdělání neznamená nutně, že budou odmítat příspěvky, které vycházejí z jiných směrů nebo tradic, s nimiž nejsem důvěrně obeznámen; neznamená také podceňování nesmírné hodnoty toho, čím umělci v mnoha zemích obohatili toto hnutí.

VYBRANÁ EKOSOFICKÁ TÉMATA

Budeme se zabývat následujícími tématy „ekosofie T“:

Zúžené já (ego) a úplné Já (psané s velkým písmenem)

Seberealizace jako realizace úplného Já, nikoliv jako kultivace ega (jako rozkvět všeho, k čemu se vztahuje či co se mne týká, nejen kultivace mých nejužších zájmů)

Ztotožnění (identifikace) jako základní prostředek rozšiřování já a jako přirozený důsledek rostoucí duchovní zralosti

Silné ztotožnění s celou přírodou v její rozmanitosti a vzájemná závislost částí jako zdroj aktivní účasti v hlubinném ekologickém hnutí

Ztotožnění jako zdroj víry v existenci vlastních hodnot. Otázka „objektivní platnosti“.

SEBEREALIZACE ANO, ALE JAKÉHO JÁ?

Někteří lidé, jsou-li dotázáni, *kde* je jejich já neboli ego, umísťují je někde do sousedství hrtanu; při přemýšlení, můžeme někdy postřehnout pohyb v této oblasti. Jiní lidé se domnívají, že ego je někde blízko očí. Mnozí pociťují, že jejich ego je někde uvnitř jejich těla, nebo že je totožné s celým tělem, nebo s jeho fungováním. Někteří nazývají své ego duchovním nebo nehmotným a bez prostorové vazby. [...]

William James (1890) předkládá skvělý úvod do problémů utváření a omezování já.

„Empirické Já každého z nás je vše, co jsme ochotni zahrnovat pod pojem já. Je však zřejmé, že mezi tím, co člověk nazývá já a co prostě označuje moje, je obtížné rozlišovat. Cítíme a zacházíme s našimi určitými věcmi velmi podobně, jako cítíme a zacházíme sami se sebou. Naše pověst, naše děti, dílo našich rukou, nám mohou být tak drahé, jako je nám drahé vlastní tělo, a mohou vyvolat tytéž pocity a tytéž odvetné akce, jsou-li ohroženy. Naše těla -jsou prostě naše, nebojsou námi?“

Tělo je nejnaternější částí *materiálního Já* každého z nás; určité části těla pociťujeme důvěrněji a zdají se nám více naše než ostatní. Pak přijde oděv... Potom je částí nás samých naše nejbližší rodina. Otec a matka, žena a děti jsou krev naší krve a tělo našeho těla. Když zemřou, část nás samých odchází. Když učiní něco špatného, je to naše hanba. Jsou-li napadeni, náš hněv vzplane stejně tak, jako bychom byli napadeni sami. Pak přijde náš *domov*. Jeho prostředí je částí našeho života; pohled na ně probouzí ty nejvřelejší city.“

Jeden z Jamesových závěrů je důležitý pro pojem seberealizace: „Vidíme tedy, že máme co činit s nestálým, proměnlivým a kolísavým objektem. Týž objekt někdy považuji za součást sebe, jindy prostě za svůj, poté zas jako bych s tím vším neměl nic společného.“

Používáme-li pojem *seberealizace*, neměli bychom zapomínat, že Já, ego a já mají kolísavé významy. Nic zde není zjevné, jednoznačné a nepopíratelné. Dokonce i to, že jsme, může být předmětem debaty, jakmile učiníme otázku závislou na odpovědi, *co* vlastně jsme.

Jedním z ústředních pojmů indické filosofie je *átman*. Až do našeho století byl tento výraz většinou překládán jako „mysl“ či „duch“, ale dnes se obecně uznává, že já ve smyslu „psýché“ je vhodnější. Pojem *átman* je podobně dvojznačný a nejasný jako pojem „já“ ve smyslu psýché, jak jej analyzovali William James a další západní filosofové i psychologové. Gándhí byl maha-átman, mahátma, velké (a jistě velmi bohaté) JÁ. V Bhagavadgítě nacházíme pojem *átman* jako výraz pro určitý druh krajní velikosti v metafyzickém smyslu, jíž může já dosáhnout.

Verš 29 v 6. zpěvu Bhagavadgíty je charakteristikou skutečně velkého *átmanu*. Sanskrt tohoto verše není nepřekonatelně obtížný a zaslouží si citovat dříve, než uvedeme překlady:

sarvabhústham átmánam

sarvabhútáni cá'tmani

Itsate jogajuktatmá sarvatra samadarsanah

Radhakrišna: Ten, jehož já je uvedeno v soulad jógou, uzří úplné Já přebývající ve všech bytostech a všechny bytosti v Já; všude spatřuje totéž.

Eliot Deutsch: Ten, jehož já je ukázněno jógou, vidí Já *prebývající* ve všech bytostech a všechny bytosti v Já; vidí tak totéž ve všech bytostech.

Juan Mascaró: Vidí sám sebe v srdci všech bytostí a vidí všechny bytosti ve svém srdci. Toto je jogínovo zření souladu, zření, jež je vždy takové.

Gándhí: Člověk připravený *jógou* pohlíží na vše nezúčastněným zrakem, vidí *átman* ve všech bytostech a všechny bytosti v *átmanu*.

Podle mého názoru je vrcholem seberealizace vyvrálá zkušenost jednoty v rozmanitosti, jak je vyličená v uvedeném verši. Nepatrná seberealizace je ve více či méně důsledném egoismu — v nejuzší a nejomezenějším zážitku toho, co utváří „já“ a v nejvyšší míře odcizení. Jako empirické bytosti se pohybujeme někde mezi těmito extrémny, teprve rostoucí duchovní zralost zahrnuje rozšiřování našeho já.

Vrcholnou seberealizaci si nemusíme nutně představovat jako mystický nebo meditační stav. „Cestou meditace někteří lidé vnímají Já v sobě a skrze sebe samé; jiní dosahují totéž cestou poznávání vnějšího světa a opět jiní cestou činnosti (karmajóga).“ (Gita, 13/ 24). Gándhí byl karmajogín, který našel seberealizaci ve společenské a politické činnosti. [...] Měl pouze okrajový zájem o přírodu. V jeho *ašrámu* nechávali žít jedovaté hady v lidských příbytcích i mimo ně. Léky proti uštknutí nebyly v oblibě. Gándhí tvrdil, že důvěra probouzí důvěru a že hadi mají stejné právo

žít a prospívat jako lidé.

PROCES ZTOTOŽNĚNÍ

Jak rozvíjíme a rozšiřujeme své já? Jaký proces to umožňuje? Jedna z možných odpovědí na tyto otázky zní: Jsou to protichůdné procesy stále se rozšiřujícího ztotožňování a stále se zužujícího odcizování, které rozšiřují já. Naše já je tak obsáhlé jako souhrn našich ztotožnění. Nebo stručněji: Naše úplné Já je to, s čím se identifikujeme. A otázka pak zní: Jak rozšiřujeme ztotožnění?

Ztotožnění (identifikace) je spontánní, mimoracionální, nikoliv však iracionální proces, v němž *na zájem nebo zájmy jiné bytosti reagujeme jako na náš zájem nebo naše zájmy*. Emocionální tón uspokojení nebo zklamání jsou důsledkem přeneseným z někoho jiného na nás samé: jeho radost vyvolá moji radost, jeho smutek vyvolává můj smutek. Hluboké ztotožnění zahlučuje zkušenost rozdílu mezi *žfo* a *alter*, mezi mnou a trpícím. Ale pouze dočasně nebo občas: jestliže je na zvracení bytosti, k níž cítím přátelství, není, alespoň ne nutně, na zvracení i mně. Uznávám, že jsme rozdílní jednotlivci.

Pojem *ztotožnění* ve smyslu, jak je zde užíván, je dosti odborný, ale sotva dnes existuje jiná alternativa. Velmi běžné a užitečné jsou takové výrazy jako „solidarita“ a příslušné přídavné jméno „solidární“. Ale ryzí, nefalšovaná a spontánní solidarita s ostatními již předpokládá proces ztotožnění. Bez ztotožnění není solidarita. Proto druhý pojem nemůže zcela nahradit první.

Totéž platí o *vcitování* (empatii) a *soucítění* (sympatii). Nutnou, ale nikoliv postačující podmínkou empatie a sympatie je, že „vidíme“ nebo zakoušíme něco, co se nám podobá nebo je s námi identické.

Vysoká úroveň ztotožnění nevylučuje konflikty zájmů: Nejsme-li rostlinami, pak naše životně důležité zájmy zahrnují zabíjení přinejmenším některých jiných živých bytostí. Lovecká kultura, v níž ztotožnění s lovenou zvěří dosahuje pozoruhodně vysoké úrovně, nezakazuje zabíjení pro potravu. Avšak nejrůznější obřady a rituály mají vyjádřit závažnost odcizující události nerozlučně spjaté s životem lovce a obnovit ztotožnění.

Ztotožnění s jedinci, druhy organismů, ekosystémy a krajinami vede k obtížně řešitelnému problému, čemu dát přednost. Jaký by měl být vztah ekosystémové etiky k jiným částem obecné etiky?

Neexistují žádné pevně stanovené meze, které by určovaly šíři a hloubku ztotožnění. [...] V určitých podobách mystiky je dosahován zážitek ztotožnění s každou formou života, přičemž pojem ztotožnění zde musíme chápat velmi široce. V hlubinném ekologickém hnutí nejsou poetická a filosofická vyjádření takových zážitků žádnou zvláštností. V povrchovém ekologickém hnutí bývá rozsáhlé a intenzivní ztotožnění vysvětlováno psychologicky. V hlubinném ekologickém hnutí je přinejmenším brána vážně takováto filosofie: skutečnost pozůstává spíše z celků, které rozdělujeme ve svých představách, než z izolovaných předmětů, které spojujeme.

Opakem ztotožnění (identifikace) je odcizení (alienace), pokud používáme tento mnohoznačný výraz v jednom z jeho základních významů.

Syn, jenž se odcizil své rodině, se snad zachová k rodičům tak, jak se od syna očekává, ale neučiní to rád a spontánně, nýbrž z morální povinnosti pocitované jako břemeno. Milujeme-li sami sebe a máme-li k sobě úctu, naše ztotožnění bude pozitivní. V tomto smyslu budeme daného výrazu používat v následujícím textu. Nenávist vůči sobě nebo odpor k některým rysům vlastní osobnosti vzbuzuje nenávist a odpor k bytostem nebo k jejich vlastnostem, s nimiž se ztotožňujeme.

Ztotožnění se neomezuje jen na bytosti, které nám je mohou opětovat. Tento proces může vyvolat jakýkoliv živočich, rostlina, hora, oceán. Nejpůsobivěji je to vyjádřeno v poezii, ale i běžný jazyk vypovídá o síle tohoto univerzálního lidského rysu.

Prostřednictvím ztotožnění zakoušíme postupně vyšší úroveň jednoty: od identifikace se „svými nejbližšími“ se postupně vytvářejí širší formy jednoty postihující okruh přátel, lokálních společenství, kmenů, krajanů, ras, lidstva, života a konečně, co je hlavní a jak to vyjadřují vůdčí osobnosti náboženství a filosofického myšlení, může být dosažena duchovní jednoty s nejvyšším celkem, se „světem“, a to v širším a hlubším smyslu, než je obvyklé. Můžeme totiž rozšířit smysl „živého“ tak, že jakýkoliv přírodní celek, ať jakkoliv veliký, je chápán jako živý.

Tento způsob myšlení a cítění je nejvyšším stupněm cesty osvíceného neboli jogína, který vidí átman — „totéž“ či „na vše pohlíží stejně“ — a který není odcizen ničemu.

Proces ztotožnění se někdy popisuje jako oproštění od (osobního) já a obohacování společného Já nesobeckou činností. Každá nová forma ztotožnění odpovídá rozšiřování já, posiluje vnitřní potřebu

rozšiřování a podporuje hledání společného Já. Toto vnitřní puzení je ve Spinozově systému nazýváno „*conatus in suo esse perseverare*“, snaha čehokoli vytrvat v sobě samém či ve vlastním bytí (*in se, in suo esse*). Není to pouhé vnitřní puzení přežít, ale je to touha uskutečňovat svou přirozenost či podstatu na vyšší úrovni, a sotva se významně liší od vnitřního puzení k vyšším úrovním „svobody“ (*libertas*). Za příznivých okolností tento proces zahrnuje rozsáhlé ztotožnění.

V západních společenských vědách se pojem seberealizace nejčastěji používá v jiném smyslu, totiž pro soutěživý rozvoj osobního talentu a pro úsilí o dosažení vlastních individuálních zájmů (Maslow a jiní). Očekává se konflikt mezi takto chápanou seberealizací, již se dává ve velké míře přednost, a mezi kultivací sociálních vazeb v rámci přátelství, rodiny, národa, přírody. Takové nešťastné představy vycházejí z příliš úzkého pojmání obsahu já. Vycházejí ze striktního rozlišováním egoismu a altruismu. Altruismus je v tomto pojetí morální kvalita rozvíjená potlačováním sobectví, obětováním „vlastních“ zájmů ve prospěch zájmů ostatních lidí. Odcizení je takto považováno za normální stav. Ztotožnění ovšem předem vylučuje obětování, nikoliv však oddanost. Morálka sebeobětování předpokládá duchovní nezralost a právě potud je důležitá, pokud jsme všichni více či méně nezralí.

ŠÍŘKA A HLOUBKA ZTOTOŽNĚNÍ JAKO DŮSLEDEK RŮSTU ZRALOSTI

Oproti přesvědčení o fundamentálním konfliktu mezi ego a alter klade psychologie a filosofie úplného Já důraz na to, že postupné zrání osobnosti *nevynutelně* rozšiřuje a prohlubuje já prostřednictvím procesu ztotožnění. Neexistuje potřeba altruismu vůči těm, s nimiž se ztotožňují. Směřování k seberealizaci, které je chápáno jako aktualizace a rozvinutí Já, řeší to, co má být úkolem altruismu. Tím je překonán protiklad mezi altruismem a egoismem.

Pojem duchovního zrání souvisí s vyjevováním toho, co je skryto v povaze bytosti. Předpokládá se, že v procesu zrání hraje značnou roli vzdělání, ale máme-li na mysli dnešní podmínky soutěže v industriálních společnostech jednostranně zaměřených na ekonomický růst, může specializované vzdělání naopak bránit duchovnímu zrání. Kult soutěživosti talentů neprospívá seberealizaci Já. Důsledkem nedokonalých podmínek pro dozrávání osobnosti se silně projevuje pesimismus nebo až nevíra v rozšiřování Já, a při ovlivňování postojů je pak spíše kladen důraz na rozvoj altruismu a na morální nátlak.

Podmínky, za nichž se já rozšiřuje, zakoušíme jako pozitivní a ve své podstatě jsou radostné. Stálá konfrontace s životem lidí v nejchudších zemích prostřednictvím televize a ostatních informačních prostředků částečně napomáhá šířit hnutí za dobrovolnou střídmost. Ale někteří lidé se tomu smějí: Co to pomůže hladovějícím, když se zřeknete přepychu, na nějž jste zvyklí ve své zemi? Na štěstí, ztotožnění naplňuje snahy o prostotu a střídmost radostnou pohodou, a to bez pocitu morálního donucení. Rozšiřování já zahrnuje rozšiřování perspektiv, prohlubování zkušeností a dosahování vyšších úrovní aktivity (v tom smyslu, jak jej mnil Spinoza, nikoliv ve smyslu „mít mnoho práce“). Radost a aktivita posilují výzvu k seberealizaci více než výzvu k altruismu. Stav odcizení není radostný a je často spojen s pocity ohrožení a omezování. „Práva“ jiných živých bytostí pak vnímáme jako ohrožení svých „vlastních“ zájmů.

Těsná souvislost mezi sklonem k odcizení a chápáním povinnosti a altruismu jako nejvyšší hodnoty lze doložit na příkladu Kantovy klasické filosofie: „Jednajíce morálně, neměli bychom se zdržovat špatného zacházení se zvířaty proto, že trpí, ale proto, že takové jednání má špatný vliv na nás samé.“ Zvířata se Kantovi jevila natolik odlišná od lidí, že soudil, že bychom neměli mít vůči nim žádné morální závazky. Jejich zbytečné utrpení je tak pro Kanta morálně bezvýznamné a normy altruismu pro naše vztahy ke zvířatům neplatí. Pokud se rozhodneme být k nim ohleduplní, pak jen pro příznivé účinky ohleduplnosti na nás - vskutku podivná nauka!

Snad nejmocnějším zdrojem ztotožnění je utrpení. Jen zvláštní a nepřirozené sociální podmínky jsou schopny přinutit lidi, aby potlačili normální spontánní reakci na utrpení druhých. Zmírníme-li strádání ze spontánního vnitřního popudu, byl by Kant ochoten nazvat takový čin „krásným“, nikoliv však morálním. A jeho nejhlubší obdiv platil, jak víme, hvězdám nad hlavou a morálnímu imperativu v nás, nikoliv spontánní dobrotě. Dějiny lidských krutostí páchaných ve jménu morálky mě přesvědčují, že rozšiřování ztotožnění by mohlo dosáhnout toho, čeho moralizování dosáhnout nemůže: krásných činů.

VÝZNAM PŘEDCHOZÍCH ÚVAH PRO HLUBINNOU EKOLOGII

Tato možná pro někoho zdouhavá filosofická rozprava slouží jako příprava k pochopení dvou věcí: za prvé, silného pobouření Ráchel Carsonové a dalších, kteří v raných šedesátých letech s velikou odvahou a tvrdošijným odhodláním vyzvali na souboj oficiální moc a aktivizovali tím mezinárodní ekologické hnutí. Za druhé, k pochopení radikálního posunu, který se uskutečnil také v šedesátých letech, k požití vnějšímu ocenění neprůmyslových kultur a menšin, a který se projevil jak v úsilí zachránit takové kultury, tak v nové sociální antropologii.

Druhé z obou hnutí je výrazem ztotožnění s ohroženými kulturami. Obě reakce ovšem byly vyvolány pochybnostmi o tom, zda jsou industriální společnosti tak jednoznačně progresivní, jak se až dosud obvykle předpokládalo. Dřívější domýšlivost ustoupila pokoře, nebo alespoň ochotě k hlubokým změnám společenským i změnám ve vztahu k přírodě.⁷

Ekologické poznatky o těsné závislosti lidstva na slušném chování k přírodnímu prostředí poskytly velmi potřebné racionální a ekonomické ospravedlnění procesů ztotožnění, které mnozí lidé již více či méně uskutečnili. Na jejich poměrně vysoký stupeň ztotožnění s živočichy, rostlinami, krajinami, bychom měli pohlížet jako na postoj *založený na skutečných vztazích* mezi nimi a přírodou. Heslo „člověk není mimo“ (*Not man apart*) se změnilo v očích veřejnosti z romantické normy v konstatování faktu. Rozdíl mezi člověkem a prostředím, jak je chápán v povrchovém ekologickém hnutí, se ukázal iluzorní. Naše Já nepřekračuje hranice.

Když vešlo ve známost, že tučňáci v Antarktidě vymírají na zvýšenou křehkost vaječných skořápek nejspíš v důsledku působení DDT používaného na jiných kontinentech, dostavila se *spontánní* reakce nevole a lítosti. Lidé, kteří nikdy neviděli živého tučňáka a kteří si nikdy nepomysleli o těchto ptácích, že by mohli být nějak „užiteční“, trvali na tom, že mají právo žít a prospívat a zeje lidskou povinností jim v tom nepřekážet. Musíme ovšem připustit, že už pouhý vzhled tučňáků usnadňuje intenzivní ztotožnění.

Tak ekologie pomohla mnohým z nás poznat více *o nás samých*: Jsme živé bytosti. Tučňáci také. Všichni jsme výrazem života. Osudové závislosti a vztahy, na něž nás upozornili ekologové, usnadnily lidem, aby si připustili a dále kultivovali hluboký zájem o přírodu a účastenství s ní a nepřímo i vyjádřili svůj dosud skrytý odpor vůči výstřelkům společností jednostranně zaměřených na ekonomický růst.

ŽIVÉ BYTOSTI MAJÍ VLASTNÍ HODNOTU A PRÁVO ŽÍTA PROSPÍVAT

Jak lze o těchto postojích vůbec hovořit? Jaké pojmy a teze budou nejužitečnější?

Jeden z důležitých postojů lze vyjádřit takto: „Každá živá bytost *má právo* na život.“ Jednou z možných odpovědí je trvat na tom, že každá živá bytost má svou vlastní hodnotu. To je v protikladu k názoru, že jsme oprávněni zacházet s živými bytostmi jako s pouhými prostředky sloužícími k dosažení cíle. Takový postoj také zobecňuje právem proslavený Kantův výrok „nikdy neužívej osoby jako pouhého prostředku“. Ztotožnění mi říká: mám-li právo na život, *ty* máš totéž právo.

Jestliže tedy soudíme, že my, naše rodina, naši přátelé máme vlastní hodnotu, pak rozšiřující se ztotožnění nevyhnutelně vede k uznání, že také ostatní mají vlastní hodnotu. Vrcholně metafyzický postoj pak zahrnuje přiznání vlastní hodnoty všem živým bytostem. Právo na život je jen odlišným vyjádřením této hodnoty.

KONEC OTÁZEK

Ale proč *má kterákoliv živá* bytost svou vlastní hodnotu? Tváří v tvář stále opakované otázce „proč?“ se musíme někde zastavit. Zde je právě takové příhodné místo: můžeme předpokládat, že hodnota o sobě je něco, co nám ukazuje naše intuice. Vnitřní hodnotu přisuzujeme nám samým a svým nejbližším, ale platnost další identifikace může být a také je mnohými zpochybňována. Avšak i tato negace se dá napadnout otázkou „proč?“. Nakonec však vždy stojíme před stejným lidským problémem. Musíme se proto zastavit a určitou pozici považovat za základní, přinejmenším pro tuto chvíli.

Zřejmě po nás nikdo nemůže žádat, abychom donekonečna pokračovali ve zdůvodňování. Moje rada je přestat tehdy, jestliže jsme právě vyslovili něco, co se nám zdá intuitivně zřejmé nebo správné, nebo čeho bychom se nikdy nevzdali, leda snad z důvodů, které nás nikdy nenapadly. To není dogmatismus. Nejsme na tom o nic hůře než matematici nebo logici, kteří neustále používají základní pravidla, aniž je vědecky dokazují.

Budeme-li považovat za základní normu a princip tezi, že „každá živoucí bytost má vlastní hodnotu o

sobě", neznamená to, že tato norma vylučuje jiné podobné normy a principy. Naopak, v normální situaci bude relevantních několik základních norem, zčásti navzájem rozporných. A některé důsledky základních norem se pouze *zdají* slučitelné, ačkoliv ve skutečnosti tomu tak není.

Označení "základní norma", nemusí znamenat více, než že „není založena na něčem hlubším" a že v praxi často nelze odlišit od té, která je logicky odvozena od hlubších premis". (Je-li někdo schopen vycházet z jedné a pouze jediné základní normy, musíme to považovat za výjimku. Sám jsem učinil pokus pracovat takovým postupem se seberealizací Já v „ekosofii T".)

Právo na život je jediné a nedělitelné, ale životní zájmy našich nejbližších mají při jeho obraně přednost.

V podmínkách soužití (symbiózy) platí pravidla odvozená od dvou důležitých faktorů, které působí při konfliktu různých zájmů: životní důležitost a blízkost. Zájem, který je pro život důležitější, má přednost před zájmy životně méně důležitými. Blížší má přednost před vzdálenějším — v prostoru, čase, kultuře, druhu. Přednost blízkosti je dávana z naší druhové odpovědnosti, povinnosti a z našeho porozumění.

Výrazy používané v těchto pravidlech jsou samozřejmě mlhavé a nejednoznačné. Ale i tak, pravidla směřují ke způsobům myšlení a jednání, které nás nenechávají zcela bezmocnými v mnoha konfliktech norem, k nimž nutně dochází. Obrovský a narůstající dopad následků, jež životu obecně přinesly industrializace a populační exploze, vyžaduje novou orientaci.

Příklady: Využívání ohrožených druhů živočichů k potravě anebo odívání (kožešiny) může být více nebo méně životně důležité pro některá chudá neprůmyslová lidská společenství. V méně chudém společenství je takové využití zcela určitě ekologicky nezodpovědné. Ale nejen to. S ohledem na možnosti dostupné nejbohatším průmyslovým společnostem je součástí jejich odpovědnosti, aby pomohly chudým společnostem a zabránily přílišné exploataci ohrožených druhů, populací a ekosystémů.

Může být v životním zájmu jedovatých hadů přebývat v místech, kde si hrají malé děti, současně je však životním zájmem dětí a jejich rodičů, aby nedocházelo k neštěstím. Pravidlo přednosti plynoucí z blízkosti ospravedlňuje rodiče, když odstraní hady. Ale přednost životnímu zájmu hadů je důležitá při rozhodování o místě, kde zřídit dětské hřiště.

Blízkost je tím důležitější, čím je závislejší na životních zájmech společenství spíše než na zájmech jednotlivých členů. Závatky uvnitř rodiny udržují rodinu pohromadě, závatky uvnitř národa chrání národ před desintegrací. Sřetnou-li se však zájmy národa (nebo jiného druhu), jež pro něj nejsou životně důležité, s životním zájmem jiného národa (nebo jiného druhu), pravidla, která zastávám, dávají přednost „cizímu národu" (nebo „cizímu druhu").

Jak takové konflikty řešit je tak rozsáhlé téma, že zde nemůže být ani zběžně pojednáno. Řečené pouze poukazuje na existenci pomocných pravidel.

VNITŘNÍ HODNOTY

Termín „objektivismus" může vyvolávat nežádoucí asociace, ale hodnotové soudy hlubinného ekologického hnutí náležejí k tomu, co se ve filosofii obvykle *nazývá*, „hodnotovým objektivismem", v protikladu k hodnotovému subjektivismu, například v „emotivní teorii hodnot". Za časů Nietzscheho byla v Evropě rozšířena tendence definovat hodnoty jako autentický aspekt skutečnosti na úrovni vědeckých, „na skutečnosti založených" popisů. Hodnota měla být chápána jako něco, co člověk promítá do skutečnosti, která je hodnotově zcela neutrální. *Tractatus logico-philosophicus* raného Wittgensteina vyjadřuje dobře známou variantu tohoto dodnes živého postoje. Když jej porovnáme s názory kultur mimo naši vlastní technologicko-industriální společnost, zjistíme, že hodnotový subjektivismus vyjadřuje ojedinělý trend *odcizení hodnoty*.

Odborná filosofická rozprava o hodnotovém objektivismu, který v různých podobách postuluje pozitivní a negativní hodnoty jako nezávislé na hodnotách pro lidský subjekt, je ovšem velmi komplikovaná. Zde pouze poukážu na některá tvrzení hlubinného ekologického hnutí, která vycházejí z hodnotového objektivismu ve smyslu uznání vlastní hodnoty, nezávislé na lidských účelech:

Živočichové mají hodnotu o sobě, nikoliv jako pouhé zdroje pro lidi.

Živočichové mají právo na život i v případě, že nejsou pro lidi užiteční.

Nemáme žádné právo ničit přírodní podobu této planety.

Příroda nepatří člověku.

Příroda zasluhuje ochranu, ať už je osud lidstva jakýkoliv.

Nevyužívaná krajina má hodnotu nezávisle na tom, zda do ní lidé mají přístup.

Z těchto tvrzení vyplývá, že nějaké A má hodnotu nezávisle na tom, zda A má hodnotu pro něco jiného — pro B. O hodnotě A proto musíme připustit, že má hodnotu tkvící v A. A má tedy vlastní hodnotu. Z toho neplyne, že A *má* hodnotu pro B. Avšak A může mít, a obvykle má, vnitřní i vnější hodnotu. Subjektivistickým argumentům je společný sklon považovat za samozřejmé, že subjekt je do hodnocení nějak zahrnut. „Musí“ zde být někdo, kdo uskutečňuje hodnotící proces. A pouze pro tento subjekt může něco nabývat hodnoty.

Na subjektivistech spočívá břemeno důkazu, neboť naivní přístupy neoddělují hodnotu od skutečnosti a neznají pojetí hodnoty jako něco, co člověk jako subjekt promítá do skutečnosti neboli do „neutrálních faktů“.

Podle mého názoru nejslibnější způsob obhajoby vnitřních, nezávislých hodnot je seriózní uznání tvarového myšlení označovaného jako „gestaltismus“. Objekty pak budou definovány spíše jako tvary nežli jako shluky věcí s vnějšími vztahy a ovládané vnitřními silami. To zpochybňuje dualismus subjektu a objektu jako základnu pro hodnotový subjektivismus.

VÝHLED DO BUDOUCNOSTI

Jaké jsou vyhlídky na růst ekologicky vhodného ztotožnění a na uplatňování politiky, která by byla v souladu s vysokým stupněm ztotožnění?

Větší jaderná válka vyvolá úpadek obrovských rozměrů. Není nutné dlouze argumentovat, abychom se shodli na takovém závěru. Avšak také pokračující militarizace je hrozba: znamená další panství techniky a centralizace.

Pokračující populační růst dále zkomplikuje uskutečnění humanitárních programů, které je už dnes obtížné. Chudí lidé v obrovitých městských aglomeracích nemají příležitost setkávat se s přírodou a krátkozraká opatření vedoucí k dalšímu zvyšování početnosti chudých jsou všestranně destruktivní. Na druhé straně dokonce i malý populační růst v bohatých státech je jen o něco méně destruktivní.

Ekonomická politika růstu (jak je dnes chápána v nejbohatších státech) má stále destruktivnější ekologické důsledky. *Nebrání* sice přímo růstu ztotožnění, ale činí jej politicky bezmocným. V této souvislosti si klademe otázku, zda je v blízké budoucnosti možný společensky významný *růst* ztotožnění.

Pokračující zkáza, spolu s rostoucí informovaností o zkáze, jsou schopné vyvolat silné pocity lítosti a zoufalství i zoufalé činy a neúnavné úsilí na záchranu toho, co ještě zbývá z živé přírody. Pod vlivem předpovědí, že více než milion druhů organismů vymře do roku 2000 a většina lidských kultur bude srovozena ze světa s nimi, může ztotožnění u menšiny lidí rychle narůstat.

V současnosti asi 10 až 15% obyvatelstva v některých evropských zemích by dalo přednost razantní politice, jež by byla v souladu s postoji ztotožnění. Avšak tento podíl v populaci může narůstat i bez výraznějších politických změn. Pokud mohu soudit, pak nejpravděpodobnější vývoj událostí je pokračující devastace podmínek života na této planetě, spojená s bezmocným vzednutím lítosti a bédování.

Ve skutečnosti se však často dějí věci naprosto „nepravděpodobné“, a tak není vyloučené, že silné antropocentrické argumenty a moudrá doporučení v dokumentu Světová strategie ochrany přírody z roku 1980 nakonec přece budou mít značný účinek.